

člověka do vesmíru vydávají neuvěřitelně vysoké sumy peněz za různé amulety, horoskopy, věštby, čarodějné úkony, dále že tam pravidelně a v poměrně vysokých nákladech vycházejí speciální časopisy takového a podobného zaměření. Kult mystiky a takřečených okultních věd tam na úkor střízlivosti a v protikladu ke zdravému rozumu neustále roste; což i z tohoto aspektu podává další svědectví o pokračující a neustále se prohlubující duchovní krizi a morální vyprahlosti uvnitř dnešního kapitalistického systému; a to vše navzdory poměrně vysokému civilizačnímu a technickému stupni dosaženému v jeho špičkových státech.

V závěru sluší připomenout, že autor tohoto v podstatě souhrnného bibliografického přehledu nebyl ani tak veden ctizákladostivou snahou podat o úzce specializovaném tématu dokonalý a takzvané bezmezerovitý soupis publikací, jako spíše nutkán záměrem ukázat, jak velkému zájmu se naznačený okruh otázek v západoevropských zemích těší, a zároveň s tím alespoň poněkud a víceméně zběžně naznačit, jak velice široká paleta problémů a souvislostí se za ním ještě skrývá.

Netřídění přístup buržoazních autorů ve výše probíraných publikacích nemůže arci marxisticky fundovaného historika zdaleka uspokojit. Nicméně zase bohatstvím v nich snesného materiálu poskytuje cenné faktografické východisko, z něhož možno na základě nově provedené analýzy dospět k novým, širším a daleko fundovanějším, a proto také k pravdivějším závěrům, než jakých se dokázali dopracovat buržoazní historikové různých metodických přístupů i odstínů.

B. Sindelář

CHARAKTER NEOABSOLUTISTICKÉHO REZIMU HABSBURSKÉ MONARCHIE A POSTAVENÍ JEJÍCH NÁRODŮ V LETECH 1849—1860/1861

(Přehled a srovnání literatury)

V listopadu 1971 se konalo v Praze zasedání Čs.-jugoslávské historické komise, na kterém byly diskutovány otázky vývoje a charakteru neoabsolutismu v habsburské monarchii po roce 1848. Předložený referát vyvolal zájem domácích i zahraničních účastníků: bylo doporučeno pokračovat v tomto srovnávání základních výsledků jednotlivých národních historiografií jak k danému tématu, tak i k následujícím obdobím vývoje habsburské monarchie. Rádi bychom tuto diskusi podnítili, a proto uveřejňujeme alespoň zkrácené znění referátu. Původním naším záměrem bylo poznat základní problémy vnitřního nebo i zahraničně politického postavení rakouské říše jako společné podmínky vývoje jednotlivých národů habsburské monarchie a s cílem porovnat jejich postavení. Zpracování referátu a pak diskuse na zasedání zmíněné komise ukázaly, že poznávání vývoje habsburské monarchie je i samo o sobě neméně důležitým úkolem. Předkládáme tento referát s vědomím, že jsme nepodali úplný výčet problematiky a že naše odkazy na literaturu zdaleka nevystihují rozsah a úroveň jednotlivých národních historiografií: soustředili jsme se převážně na syntézu a přehledy, které jsou nejčastěji používány ve vysokoškolské výuce. Volili jsme následující postup: sledujeme názory jednotlivých autorů nebo národních historiografií na vymezení a rozčlenění pojednávaného období, srovnáváme názvy tohoto období a pokoušíme se o jeho stručnou charakteristiku a dále rozebíráme vnitřní vývoj habsburské říše (správu, ekonomiku a národnostní poměry).

Úplné znění našeho referátu, který je zde uveřejněn pouze ve výtahu nejdůležitějších částí, bylo publikováno pod názvem *Habsburška Monarhija u godinama 1848—1860/61*, Jugoslovenski istorijski časopis 1972, Br. 3—4, str. 5—28.

1. Charakter období 1849—1860/1861

a) Vymezení období 1849—1860/1861 a jeho etap

Podle okolností bývá považován za začátek nového období v dějinách Rakouska a jeho jednotlivých národů březen 1849: rozeznání říšského sněmu v Kroměříži a vyhlášení oktrojované ústavy pro celou habsburskou monarchii. Hodnocení této ústavy je v zásadě dost shodné, ale přece jen lze tu upozornit na to, že starší česká

literatura (Zd. V. T o b o l k a, *Politické dějiny československého národa*, I, 1932, str. 155) viděla v oktrojrice nikoli úplné zrušení liberálních a národně demokratických tužeb z roku 1848, nýbrž jejich „omezení a zúžení“. Toto omezení demokratických práv bylo zřejmé v nových zemských zřízení z roku 1850.

Samo vydání ústavy a pak zemských zřízení z let 1849—1850 nedává správný obraz o charakteru nového období a nového režimu v habsburské říši v 50. letech, protože ústava a zemská zřízení nevesly v život. V alpských nebo českých zemích, resp. v Haliči používal režim mocenských nátlaků, ale přece jen tu byl v letech 1849—1851 možný určitý politický (národně politický) život. Naproti tomu v Itálii a zejména v Uhrách (zvl. v maďarské oblasti) byl zaveden po porážce tamních národně revolučních sil režim vojenské moci a teroru. Nešlo tu už jen o absolutismus panovníkovy moci, ale přímo o „vojenskou hrůzovládu“ (terminologie maďarské historiografie).

Potlačení Italů a pak i Maďarů v létě 1849 posilovalo tendence k prosazení plného absolutismu i pro vlastní Rakousko („dědičné země“). A tak se panovník rozhodl neuplatnit oktrojírku a nezavádět žádné zásady ústavnosti, po kterých bylo voláno v roce 1848. A když se podařilo ministerskému předsedovi Schwarzenbergovi prosadit — za ruské pomoci — na poradě rakouského císaře a pruského krále v Olomouci v listopadu 1850 zrušení všenněmeckého parlamentu ve Frankfurtu, začalo se s přípravami proti zbytkům ústavního života i v Rakousku. Krokem k tomu bylo císařovo rozhodnutí z 20. srpna 1851 o zproštění ministerstva (vlády) ústavní odpovědnosti vůči říšskému sněmu. Brzy po státním puči Ludvíka Bonaparta dokončil rakouský císař nastolení své plné absolutní moci vydáním tzv. silvestrovského patentu, totiž vynášením zásad „organických zřízení v korunních zemích rakouského císařství“ (21. 12. 1851).

Zároveň s nastolováním absolutismu byla obnovována a prohlubována i centralizace rakouské říše. Císařským nařízením z 1. listopadu 1849 a poté reformou z 13. září 1850 bylo zrušeno staré feudální správní zřízení v Uhrách v podobě pěti distriktů: Sedmihradsko, Vojvodina s Banátem a Chorvatsko-Slavonsko získaly samostatný politickosprávní statut uvnitř monarchie.

Období po roce 1849 lze tedy z právně správního hlediska dělit na etapy, které mají v Uhrách výraznější předěly v srpnu 1849, v červenci 1850 (odvolání generála Haynaua), resp. v září 1851 (odchod místodržitele Geringera), ale zároveň má i pro Uhry platnost císařovo rozhodnutí z 20. srpna, resp. z 31. prosince 1851.

Vlastní období neoabsolutismu začíná tedy v habsburské říši postupně od léta 1851, které trvalo až do porážky rakouských vojsk od Italů a Francouzů v létě 1859. Po válce s Itálií musel císař odvolat své ministry (Bacha apod.) a nastolil novou vládu konzervativců (Rechberg, Goluchowski, Thun). Ústup od čistě absolutní panovníkovy moci pokračoval tzv. říjnovým diplomem 1860 (císař a nová vláda slíbili stanovit základní zásady příštího ústavního vývoje v Rakousku) a byl dokončen vydáním ústavy v únoru 1861.

Říjnový diplom naznačoval možnost federalizačního řešení dalšího vývoje v rakouské monarchii (uznával historickopolitické individuality) ale ústava z února 1861, vydaná novou vládou v čele s německorakouskými liberály, se pokoušela udržet ústřední moci panovníka pro celou říši včetně Uher. „Únorovka“ nás tu zajímá jen jako akt, který je považován za doklad „návratu k ústavnosti“ v habsburské monarchii a tedy za konec absolutismu. Poněkud odlišně stanovisko zastávají maďarští a snad jejich vlivem i slovenští historikové, kteří považují léta 1849—1859/1860 za „první úsek absolutismu“ (*Dejiny Slovenska*, II, 1968, str. 96 a *Slovensko — Dejiny*, 1971, str. 504) nebo také za „Bachovo období“ absolutistického režimu (*Magyarország története*, II, 1964 a 3. vyd. z r. 1971). Maďarští historikové považují následující léta 1859—1861 za etapu „krize absolutistického režimu“ a léta 1861—1867 jsou pak podle jejich názorů „obnovou absolutismu a vyrovnáním“. Jisté přiblížení „neoabsolutistickému pojetí“ pozorujeme v německy psané syntéze maďarských dějin, redigované E. P a m l é n y i m, *Geschichte Ungarns* (1971, str. 337—378), v níž je období 1849—1867 nazýváno „Das Zeitalter des Neoabsolutismus“, přičemž údobí 1849—1859 je tu přiznáváno v duchu tradičního pojetí maďarské historické vědy nazváno „Willkürherrschaft in Ungarn“. Zvláštní důraz klade současná maďarská marxistická historiografie na přelomová léta 1860—1861, která chápe jako „křížovatku revoluce a vyrovnání“. [Srov. Gy. S z a b a d, *Forradalom és kiegyezés válszútján* (1860—1861), 1967.]

V polských a jugoslávských dějinách, přesněji řečeno v pracích polských a jugoslávských, se vidí předěl mezi neoabsolutismem a začátkem či návratem k ústavnosti v letech 1859/1860 (pád Bacha a říjnový diplom 1860).

b) Hodnocení let 1849—1860/1861

Období 1849—1860 v dějinách Rakouska a jeho jednotlivých národů je nazýváno „Bachův absolutismus“, „systém Bacha“, „Bachova éra“, „porevoluční absolutismus“ a „období neoabsolutismu“. Poslední název je používán i v zahraničních kompediích evropských či světových dějin. Rakouští historikové však užívají někdy anebo často také názvů „liberální absolutismus“ (K. Eder, *Der Liberalismus in Allösterreich*, 1955, str. 138) nebo „absolutní liberalismus“ (H. Hantsch, *Geschichte Österreichs*, II/3, 1968) a „byrokratico-liberální centralismus“ (F. Tremel, *Wirtschafts- u. Sozialgeschichte Österreichs*, 1969, str. 319). Soudobá rakouská historiografie pak má tendenci omlouvat neoabsolutistický režim jako obecnou evropskou tendenci, která se prosazovala v Evropě po prohrané buržoazní revoluci (viz E. J. Görlich—F. Romanik, *Geschichte Österreichs*, 1970). Také jugoslávští autoři F. Gestrin—V. Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, 1966, str. 119, vysvětlují rakouský absolutismus z 50. let podobným způsobem. Vskutku došlo po roce 1848 také v Prusku nebo i ve Francii k nástupu politické reakce, ale např. tisk a s ním celé „veřejné mínění“ nebylo v těchto zemích ani zdaleka tak omezeno jako v Rakousku. Pohled jinam do Evropy — např. i do Španělska — by určitě přinesl argumenty proti tezi o „evropské tendenci“ k neoabsolutismu po roce 1848. Evropskou tendenci naopak bylo uvolnění cesty ke kapitalismu. Ostatně sami rakouští historikové kladně hodnotí v neoabsolutistickém režimu vyřazení rolníků z feudálních povinností jako „odstranění feudalismu“ (Tremel) a pochvalují si rozvoj průmyslu čili „liberalizaci hospodářství“ (tak psal o 50. letech minulého století již Benedikt). Tremel (c. d., str. 319) dokonce tvrdí, že „neoabsolutismus dalekosáhle přeměnil strukturu dunajské monarchie a přetvořil ji ve stát, odpovídající své době“. Zöllner má rovněž sklon k podobnému kladnému hodnocení padesátých let; dosahuje je tak, že srovnává neoabsolutismus nikoli s rokem 1848, ale s „immobilismem předbřežnové éry“. Zöllner dále prohlašuje, že se po roce 1849 „energicky pracovalo“, že byla provedena důkladná reorganizace státní správy, že se rozvíjel průmysl. Podle Zöllnera „patřila k nejspěšnějším reformám neoabsolutistického režimu nepochybně přeměna a obnova výchovatelství ministrem vyučováním hrabětem Lvem Thunem-Hohensteinem“ (E. Zöllner, *Geschichte Österreichs*, 1962, str. 400). Hantsch pak cituje ze starší Redlichovy práce tezi o tom, že vzor mnoha stinným stránkám éry 1849—1860 „idea absolutismu nalezla zčásti jen zdánlivě, ale brzy přece jen zcela účinně schválení vzdělané společnosti a také u tisku a v denní literatuře, tak neblaze podvázané v tehdejších politicky nerozvinutém Rakousku, ale přece jen za mnoho lidí vlivně působící“ (H. Hantsch, *Die Geschichte Österreichs*, II/3, 1968, str. 344).

Hantsch dále poukazuje na „objektivní potíže“ v mnohanárodnostní habsburské monarchii, na její geografickou polohu apod., aby tak mohl odmítnout starší přísnou kritiku a odsudky neoabsolutistického režimu. Podle Hantsche přinesla 50. léta minulého století v Rakousku závažné hospodářské, sociální i politické změny, které sblížily jednotlivé země habsburské říše, povzbudily vnitřní migraci obyvatelstva a učinily z Vídně skutečně politické středisko říše. Hantsch je vůbec laskavější v posuzování monarchie a rozhodování nebo činů vedoucích mužů rakouské říše v období Krymské války a za války s Itálií v roce 1859. Lze ovšem dát za pravdu Hantschovi v tom, že bylo opravdu nesmírně obtížné pro rakouského panovníka a jeho podřízenou vládu vytvořit jednotu říše (i s Maďary a dalšími) a přitom udržet rozhodující vliv Rakouska v Německu nebo pod vedením Rakouska vytvořit „Mittel-europu“. Marxistické práce rakouských autorů (E. Pristerová, H. Steiner aj.) líčí období po roce 1849 velmi kriticky jako období nástupu reakce a kontrarevoluce, jejíž představitelé se stávali postupně velkokapitalisty, pokoušející se udržet svá starší feudální privilegia.

Historiografie slovanských národů a také starší maďarská literatura hodnotily období neoabsolutismu v habsburské monarchii kriticky a odmítavě, poukazující především na protinárodní zaměření bachovského státního aparátu a vůbec na reakční povahu vládnoucího režimu. K takovému hodnocení bylo možno užít ostatně i dobové kritiky německo-rakouských liberálů, např. následujícího výroku dr. Adolfa Fischela, který se takto vyslovil o Rakousku z 50. let: „Stojící vojsko vojáků, sedící vojsko úředníků, klíční vojsko kněží a plazící se vojsko udavačů“ (Zd. V. Tobolka, I, str. 181; *Přehled československých dějin* II, str. 155). Bachův režim je vysvětlován československou historiografií jako nástroj moci panovníka, aristokracie a velkoburžoazie proti revoluci a proti snahám o samostatný národní politický život, v němž

„Víděň viděla největší nebezpečí pro korunu a absolutismus“ (*Přehled čs. dějin*, II/1, 1960, str. 159). Slovenské *Dějiny Slovenska*, II (1968, str. 100) považují „Bachovu éru“ za „první a nejkrutější fázi porevolučního absolutistického diktátu“. V novější syntéze *Slovensko — Dějiny* (1971, str. 504) je toto období hodnoceno jako „kontra-revoluční, samovládný diktát“. Ale *Ceskoslovenská vlastivěda*, II/2, 1969, nazývá období let 1849—1867 „epochou reformem“, přičemž léta 50. a 60. v českých zemích jsou nadepsována jako „Buržoazní reformy a české národní hnutí“. Termín „Bachovský absolutismus“ označuje jen jeden z mnoha problémů období po roce 1849 (vedle dalších problémů: „správní a policejní reformy“, „reforma školství“, „hospodářská politika“, „pád Bachova režimu“, „nespokojenost v řadách rolnictva“ apod.). Slovenští autoři Československé vlastivědy setrvali na svém starším a již zmíněném pojetí a nadepsali období 50. a 60. let jako „Slováci za porevolučního absolutismu“: kapitola je pak členěna podle dílčích problémů: „státoprávní úpravy v Uhrách“, „centralizace státní správy“, „hospodářská stagnace Slovenska“, „politika Vídně vůči Slovákům“ apod. Zatímco titulky pro české dějiny naznačují určité zmírnění staršího jednoznačně negativního hodnocení let 1849—1860, prozrazují mezititulky i názvy etap slovenských dějin jak v české, tak i ve slovenské *Vlastivědě* z r. 1971, že slovenští autoři pokračují ve svém velmi kritickém posuzování a odsuzování období 1849—1860 i následujících let 1860—1867.

Polští historikové posuzují „Bachův systém“ kriticky za způsob a rozsah vyvlastňování velkostatkářské půdy a nepříznivě komentují daňovou politiku státu, zejména pak zaostávání hospodářské v Halici i pokusy o germanizaci státní správy a krakovské univerzity (*Historia Polski*, II/3, str. 380 a d.). Maďarská historiografie podobně poukazuje zejména na protimaďarské zaměření vídeňské vlády v prvním období neoabsolutismu, ale citovaná práce z roku 1964 (i její přepracované vydání z roku 1971) upouští od starších tezí o tom, že Uhry se staly po r. 1849 „polokolonií“. Bachova reorganizace státní správy i neúplná či nedůsledná likvidace feudalismu a z toho vyplývající určité podvázání hospodářského vývoje země je posuzováno věcně. Citovaná slovenská práce F. Gestrin—V. Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918* (1966) hodnotí formy absolutistického režimu 50. let a vyvazování zemědělců negativně.

c) Charakter neoabsolutistického režimu a jeho sociální základy

V přehledu obecného hodnocení dějin rakouské říše v letech 1849—1860 byl zároveň naznačen i charakter režimu. Stručně lze shrnout výsledky marxistické historiografie takto: neoabsolutistický režim byl vládou kontrarevoluce a politické reakce, kterou představovaly nadále staré síly z období předběžnové monarchie — šlechtický velkostatek, katolická církev — a nově i buržoazie, především její velkoburžoazní vrstvy a také další skupiny starší a nově vznikající podnikatelské („střední“) buržoazie. Ostatně sami velkostatkáři se stávali již dříve a ještě více nyní v 50. letech podnikateli, tedy velkoburžoazii. Ve správních radách nově zakládaných bank, kam ukládali velkostatkáři část peněz, získaných z vývazného (viz o tom dále), byly položeny „základy spolku mezi vysokou šlechtou a velkoměšťáctvem“ (Tremel, str. 324). Neoabsolutistický režim si zajišťoval podporu podnikatelské a obchodní buržoazie „liberalizací hospodářství“, rušením nebo alespoň snižováním dovozních a vývozních cel, zrušením celní hranice mezi Rakouskem a Uhrami, zřízením obchodních a živnostenských komor, které jako „zájmové organizace“ přebíraly starší těžkopádnou hospodářskou politiku státu — a zejména pak povoláním za ministra podnikatele a národohospodáře K. L. Brucka. Toto spojenectví šlechty a buržoazie bylo především spojenectvím rakousky smýšlejících velkostatkářů z alpského Rakouska, českých zemí, pak i Halíce a Uher — a německé velkoburžoazie z alpských i českých zemí. Buržoazie se stala spojencem neoabsolutistického režimu, resp. jednou ze složek její sociální základny proto, že režim jí zabezpečoval výhody v konkurenčním boji na nových trzích Uher, Halíce a slovenského jihu. V tomto boji docházelo dočasně ke smíření a spolupráci především u velkostatkářů různých zemí habsburské monarchie (např. v bankách) a konkrétně pak uherské velkoburžoazii, jejíž část — velkoobchod se zemědělskými plodinami a majitelé podniků mlynářenského průmyslu — profitovala na zrušení celní hranice mezi předlitavskou a zalitavskou částí monarchie (*Magyarország története*, II, 1971, str. 31—32).

Tato účast buržoazie v neoabsolutistickém režimu a zejména význam úřednického

aparátu, jehož členy byli většinou „občanští“ vzdělanci, vede některé rakouské autory k tvrzení, že léta 1849—1860 jsou v Rakousku „byrokraticko-liberální centralismem“. Pro neoabsolutistický režim byl v prvním období pochopitelně důležitější a potřebnější vojenský aparát spolu s policií a nově zřízeným četnictvem, ale v dalších letech nabyl na váze úřednický aparát. Ve špičkách nového byrokratického „stavu“ byli sice dost početné zastoupeni i šlechtičtí velkostatkáři, ale vcelku je byrokracie 50. let výrazem účasti občanských nebo snad „středních“ vrstev na státní správě (okresní a krajské úřady, místodržitelství, soudy — a lze tu započítat i školství). Ve státní správě se užívalo němčiny, ale k účasti byli připuštěni i němečtí uchazeči, z nichž zejména lidé českého původu se mohli uplatnit na Slovensku, na slovanském jihu a Haliči (což už bylo starší tradicí) a přímo v Uhrách. Oproti názorům soudobých rakouských autorů, kteří vyzvedají byrokracii jako jednu z hlavních složek sociální základny režimu 50. let, chápali bychom „státní aparát“ spíše jako „motor“ režimu, za nástroj v pravém slova smyslu a teprve potom jako jednu ze sociálních skupin vládnoucí společnosti.

K účasti „občanské“ buržoazie (a v Uhrách gentryovské šlechty) v mechanismu neoabsolutistického režimu je třeba dodat, že političtí představitelé buržoazie z roku 1848 — liberálové — se většinou brzy po porážce revoluce smířili se stavem věcí a podle okolností i podpořili režim (to platí především o německých liberálech), ale od roku 1859 začali vystupovat víceméně zjevně opozičně. Ostatně již projevy krize z roku 1857, vyplývající z vnitřního zadlužení Rakouska po Krymské válce, a pak hlavně prohraná válka s Itálií v roce 1859 vyvolávaly nespokojenost jednotlivých vrstev buržoazie.

V předbřeznové éře kancléře Metternicha měl režim oporu v katolické církvi, ale její hodnostáři nadále ještě nezapomínali na skutečné či domnělé krivdy z doby Josefa II. Katolická církev byla celou dobu existence habsburské monarchie jednou z nejdůležitějších organizací, jež napomáhala zabezpečovat rakouskou státní myšlenku, ale na druhé straně nutnost bezprostředního styku s věřícími v jejich mateřských jazycích vytvářela předpoklady pro účast kněží v „národním obrození“ a pak i v národním politice vlastního národa. Účast kněží v národně politickém dění u jednotlivých, zejména tzv. nehistorických národů je vcelku známa už před rokem 1848 i v samém roce 1848. Po roce 1848 zabránila vysoká hierarchie, většinou německého a šlechtického původu, kněžím působit ve prospěch vlastního národu, a kladla za úkol bojovat za prospěch „cirkve-matky“. Práce pro „vlast“ mohla být jen práce pro císaře, pro monarchii. Aby si takovou práci katolické církve ještě více zabezpečil, vyhověl František Josef požadavkům rakouských biskupů a uzavřením konkordátu s církvi (1855) svěřil katolické církvi dozor ve školství, výsadní právo katolické církve ve státě, dozor nad manželským právem atd. Konkordát z roku 1855 učinil z katolické církve ještě splehlivějšího nositele rakouské (habsburské) státní ideje, což platí pochopitelně především pro alpské a české země, do jisté míry i pro Halič a pro slovanský jih (charvátsko-slavonská diecéze byla osamostatněna od uherských arcibiskupů) a také pro Slováky (v 50. letech byli ustaveni za biskupy v Banské Bystrici, Rožnavě a na Spiši hodnostáři slovenského původu), méně však pro Itálii a pro Maďary, kde byli někteří biskupové dost spjatí s domácími zemskými (proticentralistickými) zájmy. V Uhrách ovšem stála katolická hierarchie jako celek a zvláště její čelný představitel ostříhomský arcibiskup János Scitovszky pevně na straně Habsburků a kontrarevolučního absolutistického režimu.

2. Budování jednotné říše

a) Celofíšský státní aparát

Rozpuštěním říšského sněmu v Kroměříži v březnu 1849 a porážkou Maďarů v srpnu 1849 začala v Rakousku éra „vídeňského centralismu“. V oktrojované ústavě z března 1849 vyjádřil panovník „naději“, že se mu podaří „ve zrozumění s národy“ spojit „všechny země a kmeny“ své říše v jediný velký státní celek, totiž v „nerozdílne“ rakouské dědičné císařství se střediskem ve Vídni. Jednota říše měla být ztělesněna ustanovením všeobecného občanství říšského.

Budování jednotné rakouské říše bylo vyjádřeno také v návrzích zemských zřízení pro jednotlivé „korunní země“, které byly vydány v letech 1849—1850. V těchto zemských zřízeních bylo vždy konstatováno, že např. Království české, Markrabství mo-

ravské apod. jsou „nerozdílnou součástí rakouského mocnářství“. Na úroveň „korunní země“ kleslo i Království uherské, z kterého byly nařízením z 1. listopadu 1849 a poté reformou z 13. září 1850 vyloučeny jako samostatné korunní země Království chorvatsko-slavonské, Sedmihradsko, Vojenská Hranice a Vojvodina s Banátem. Ministr financí Kraus navrholo v ministerské radě v dubnu 1849, aby panovník přijal dále i titul velkovévoda slovenský a rusínský, ale návrh byl odmítnut. Stadionův systém krajské správy „zeměpanské“, zavedené v roce 1854, je první forma reorganizace dosavadního rozdělení veřejné moci na vrchnostenskou a zeměpanskou (státní). Krajské vlády s krajskými presidenty byly nadřizenými okresním hejtmanstvím: okresní hejtmanství byla tedy první instancí politické správy, krajské vlády pak druhými instancemi. Krajským vládám bylo nadřizeno přímo ministerstvo jako třetí instance. Tak vylučovala Stadionova reorganizace funkci tehdejších místodržitelů jako šéfů zemských vlád. Protože však zemská zřízení z let 1849—1850 nikdy nevešla v platnost, zůstávaly v Předlitavsku v činnosti staré zemské stavovské výbory. V polovině 50. let došlo ke změnám struktury státních úřadů (místodržitelství se stala nadřizenými instancemi nad kraji), ale tyto skutečnosti (včetně administrativního rozdělení vlastních Uher) nás zajímají jen potud, že se v „zásadách pro organická zařízení v korunních zemích rakouského císařského státu“ z 11. 12. 1851 proklamovaly všechny dosavadní nebo i nové korunní země za „nerozlučnou součást rakouské císařské dědičné monarchie“ jako jednotného státu. Země — malé i velké — se staly tak „pouhými provinciálními díly jednotného území státního... Země znamenají již jen pouhé říšské obvody správní“ (*Česká politika*, Díl druhý, část první, 1907, str. 51).

Správa byla vedena, jak jsme již řekli, německy. Rakouská literatura v tom vidí potřebu společného dorozumivacího prostředku, slovanská literatura si zase stěžovala a ještě i stěžuje na germanizaci, prováděnou úřady či úředníky. Společný jazyk — a ten mohl být jen německý — byl jistě nezbytný. Příslušníci neněmeckých národů měli mít možnost styků s úřady první instance ve vlastním mateřském jazyce. Ale to je problematika, které se dotkneme až v kapitole o národnostní otázce. K organizaci správy ještě dodejme, že rakouští autoři vidí v reorganizaci státní správy účinný nástroj budování jednotného státu a považují byrokraci za „nejvýznamnějšího nositele celorakouské státní a kulturní ideje“ (H a n t s c h). Naproti tomu autoři slovanští, maďarští nebo rumunští vidí v reorganizaci státního aparátu poškození zájmů jednoty svých národů nebo nespelnění očekávání národních cílů — a pochopitelně hodnotí správní reorganizaci jako poškození zájmů lidových vrstev vůbec. Ve srovnání s předbřeznovou érou vznikaly např. Chorvatům a Rumunům určité příznivé okolnosti, ale jejich územní rozčlenění na Chorvatsko-Slavonsko, Vojenskou hranici, Dalmácii a Istrii, nebo na Bukovinu, Sedmihradsko, Banát a Uhry mařilo naděje na sjednocení národů. Císař a němečtí Rakušané byli pochopitelně zásadně proti obnovení jednoty zemí „Koruny české“, o co usilovala česká liberální i demokratická politika v roce 1848. Navíc pak z prostředí ministerstva a prostřednictvím Němců bylo na Moravě podporováno vědomí „moravanství“ jako cosi kulturně, nábožensky i „etnicky“ odlišného od Čechů. Ale to už opět přecházíme k problematice národnostní.

b) Rozvoj kapitalismu a jeho „integrační“ tendence v 50. letech

Zmínili jsme se již o tom, že 50. léta znamenala vzrůst kapitalismu, že kontra-revolučnímu neoabsolutistickému režimu již nešlo o to, aby bylo zabráněno účasti buržoazie na moci nebo dokonce aby byl obnoven feudalismus. Konstatovali jsme dále, že velkostatkáři se sami stávali průmyslovou, obchodní nebo i finanční velkoburžoazií. Neoabsolutistický režim uznal zásadu revoluce 1848 o osvobození sedláků, ale za náhradu, a ta představovala v předlitavské části říše 290 mil. zlatých a v Uhrách 304 mil. Z těchto sum dostali velkostatkáři zhruba 85 % (ostatní procenta připadají na církev, obce apod.). Část těchto peněz, které začali sedláci splácet hned na začátku 50. let, byla použita na melioraci půdy, mechanizaci a na zakládání nových podniků. Pěstování průmyslových plodin bylo provázeno výstavbou i „občanských“ průmyslových podniků — v českých zemích cukrovary, v Uhrách zase mlýny apod. (H. B e n e d i k t, *Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit*, Wiener Historische Studien 4, 1958). Další část z vývazného plynula do bankovníctví — a tam ve správních radách byly položeny „základy spolku mezi vysokou šlechtou a velkoměšťáctvím“ (T r e m e l, str. 324). Zvýšené tempo industrializace bylo umožněno mimo jiné i zrušením celní hranice mezi Rakouskem a Uhrami v roce 1851,

kterým začíná — podle mínění rakouských autorů — „éra svobodného obchodu“. Toto tempo bylo zabrzděno v polovině 50. let bankovní krizí a pak obrovským státním dluhem po Krymské válce a po prohrané válce s Itálií. Můžeme tedy říci, že 50. léta znamenají vcelku zrychlení rozvoje výrobních sil v habsburské monarchii, přičemž se kapitalismus nerozvíjel rovnoměrně ani časově, ani místně (více české země, zejména Čechy, a to pohraniční území, a Dolní Rakousko). Zrušení vnitřních celních hranic a zavedení jednotné daňové soustavy v celé říši spolu s osvobozením poddaných (dovršeném urbarními patentem z 2. března 1853) vytvářelo také v Uhrách určité příznivé podmínky pro rozvoj kapitalismu: státní (vídeňská) politika však tento rozvoj brzdila.

O charakteru kapitalistického vývoje, o tempu, síle, výsledcích, rozložení průmyslových odvětví atd. v rakouské říši v 50. letech není sice v dosavadní literatuře úplná shoda, ale v zásadě je jasné, že období 50. let je ve znamení dalšího rozvoje industrializace. Naši i jiní marxističtí autoři upozorňují na četné feudální přežitky a překážky, jež znesnadňovaly cestu kapitalismu zejména na vesnici (nadvláda velkostatků, nedostatek peněz u rolníků v důsledku povinnosti splácet náhrady za zrušení feudálních břemen).

Maďarští, slovenští, polští a jugoslávští autoři upozorňují dále na ekonomické zaostávání svých zemí v 50. letech, které bylo způsobeno zmíněnými přežitky feudalismu a také přímo nebo nepřímo státní politikou, např. vysokými daněmi, resp. konkurencí rakouského průmyslu. V důsledku zrušení celní hranice mezi Rakouskem a Uhrami, resp. v důsledku zaostávání některých území Zalitavska ve srovnání s centrem říše mohl německo-rakouský průmysl nyní v 50. letech snadněji pronikat do Haliče, na území dnešního Slovenska a na jih. Slovenští historikové vysvětlují „značné zpomalení a pokřivení vývoje kapitalismu“ na území dnešního Slovenska v období 1849–1867 také zejména „dvojitým národnostním útliskem“, totiž rakouským politickým diktátem a rakouským kapitálem, jednak nadvládou maďarských zeměpánů-statkářů (*Dejiny Slovenska* II, str. 123). Čeští autoři rovněž poukazují na některé feudální přežitky v ekonomice Rakouska jako celku i konkrétně v českých zemích, ale konstatují silné tempo industrializace u nás. Kriticky vyznívá konstatování, že průmysl v českých zemích zůstával nadále v 50. letech v rukou odnárodněné šlechty a německé občanské buržoazie (*Přehled čs. dějin*, II/1). Polská historiografie vysvětluje zaostávání průmyslového rozvoje Haliče a prohlubování chudoby na polské vesnici v důsledku konkurenčního boje místního podnikání s vyspělým průmyslem rakouským a českým (rozuměj z českých zemí). Stavba železnice do Krakova a Lvova je komentována jako uplatňování cizího kapitálu v Haliči a jako snaha získání monopolu v zahraničním obchodě Haliče (*Historia Polski*, II/3, str. 379). Třeba ale dodat, že polští i maďarští marxističtí autoři upozorňují při této příležitosti na reakční úlohu vlastní velkostatkářskoburžoazní politiky. V Haliči „vládnoucí zemané, žárliví na pracovní síly, protivili se rozvoji průmyslu. Za spoluúčasti vlastnických tříd byla Halič zatlačena na úroveň polokoloniálních zemí, vykořisťovaných cizím kapitálem a nemnoha místními boháči a úmyslně udržovaných (rozuměj zemí) v hospodářském zaostávání“ (tamtéž). Podobně i maďarští autoři poukazují na ty momenty v konkurenčním boji domácí velkoburžoazie s rakouskou, které vedly ke smířování a spolupráci (*Magyarország története*, II, 1971, str. 31–32).

Zájem rakouské vlády o rozvíjení průmyslové výroby komentují slovinští autoři jako doklad úsilí získat buržoazii hospodářskou politikou. Rozvoj kapitalismu na území obývaném Slovinci byl sice podobně jako jinde brzděn feudálními přežitky v zemědělství, ale zároveň výstavba železniční tratě do Ljubljany (1849) a do Terstu (1857) rozšíření kapitalismu napomáhala, ovšem přitom poškozovala starší odvětví místní rukodílné nebo podomácké výroby. Velkostatky i nové průmyslové podniky či obchod a doprava na území Slovinců byly v německých rukou. Jako spojnice vývozu průmyslových výrobků z českých zemí a z centra předlitavské části Rakouska do Itálie a na Balkán mohlo se stát území Slovinců hospodářsky dost významné: vskutku bylo již v 50. letech nejvíce průmyslově rozvinuté mezi všemi zeměmi dnešních národů Jugoslávie (*Istorija Jugoslavii*, II, 1963, str. 571). Chorvatské země — Chorvatsko-Slavonsko, Vojenská Hranice, Dalmácie, resp. i Istrie — byly v 50. letech (a také později v 2. polovině 19. století) hospodářsky zaostalé mimo jiné v důsledku dovozu výrobků z Rakouska (*Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1918*, 1968, str. 6).

V rozvoji kapitalismu a konkrétně v podnikatelské činnosti buržoazie se viděla tehdy v 50. letech další „sjednocovací“ síla pro celou habsburskou monarchii. Státní

hospodářská politika, řízená již zmíněným K. Bruckem, měla na mysli ještě dalekosáhlejší cíle: vytvoření širšího střeoevropského hospodářského prostoru o sedmdesáti miliónech obyvatel — sjednocení se státy Německého spolku a se středem ve Vídni. Integrační schopnosti kapitalismu byly poznány již dříve a sociální demokraté viděli ještě v 80. a 90. letech ve zřízení velkého „hospodářského obvodu“ novodobý „raison d'être“ Rakouska. Zrušením celní hranice mezi Rakouskem a Uhrami, snížením cel, zavedením jednotné daňové soustavy a hlavně pak výstavbou železničních spojů z Vídně na sever, na východ a na jih urychloval a usměrňoval ministr Bruck vzájemné propojení jednotlivých rakouských provincií-zemí se středem říše ve Vídni. Délka železničních tratí vzrůstala v pětiletí 1855—1860 tempem, které bylo překonáno až hlavně v letech 1870—1875. Stavba železnic pak podněcovala rozmach nových průmyslových odvětví, jejichž rozmach sice spadá převážně až do 60. let, ale v 50. letech byly k tomu položeny základy. Alpské Rakousko, české země, do značné míry i Uhry byly od konce 50. let a v průběhu 60. let propojeny do evropského nebo i přímo světového kapitalistického trhu. V této souvislosti si oprávněně stěžují slovenští autoři na opožděnou výstavbu železnic na Slovensku, které zůstalo za celé období absolutistického režimu a v 60. letech bez významnějšího železničního spojení, které by jistě urychlilo rozvoj slovenského trhu.

Vytvoření železničních spojů do Prahy a Lvova, Pešti a Terstu mělo za následek urychlení kapitalismu v jedné provincích, ale na druhé straně zase ochromení dosavadního podnikání v provinciích druhých (Halič, chorvatské země, Slovensko, Bukovina). Kapitalismus tak působil zároveň desintegračně. Politicky — tj. v projevech vznikající nebo ochromené místní buržoazie — se tyto desintegrační momenty projeví až později.

c) Národnostní problematika

V habsburské monarchii žilo v polovině 19. století jedenáct národů-národností, resp. jazykových pospolitostí, které však nebyly ještě jednolitě: nářeční a náboženské rozdíly (zejména u Jihošlovanů) a administrativně politické začlenění do několika korunních zemí (provincií) narušovaly sjednocování těchto jazykových pospolitostí ke společnému a jednotnému národnímu vědomí. Celkem žilo v habsburské říši v polovině 19. století přes 30 mil. obyvatel, podle sčítání z roku 1857 32 251 000 — z toho v rakouské části přes 18 mil. a v Uhrách necelých 14 mil. Německy mluvících obyvatel v celé říši bylo 21 až 24 % (v rámci předlitavské části asi 30 %), Maďarů 16 % (v rámci Uher měli Maďaři 43 %), Čechů a Slováků bylo asi 18 %, Jihošlovanů (Slovinců, Chorvatů a Srbů) asi 12 %, Ukrajinců, Poláků, Rumunů, Italů asi zhruba po 8 %. Německy mluvící obyvatelé byli nepochybně nejvíce „integrováni“ vyspělou německou kulturou, zejména pak administrativou a vědomím „státnosti“, ale předchozí státní oddělení vedlo uherské Němce k poněkud odlišnému vědomí, přičemž sedmihradští „Sasové“ se cítili zvláštní etnicko-zemskou pospolitostí. Ale i v Rakousku se německy mluvící obyvatelé českých zemí považovali za „sudetské Němce“ nebo i za „Schlesier“: toto zemské vědomí bylo ostatně silné i v Tyrolích, Korutanech, Štýrsku. Určitá část moravských Čechů se cítila ještě v roce 1848 a znovu v padesátých letech „Moravany“ a byla v tomto vědomí podněcována vládou i církví, resp. i moravskými Němci. Zvláštní skupinou maďarsky hovořícího obyvatelstva byli sedmihradští Sikulové. V prostředí jižních Slovanů, zejména u Chorvatů a Srbů v Chorvatsko-Slavonsku a Dalmácií působily složité nářeční rozdíly i zemská příslušnost, zatímco příslušnost k náboženství oddělovala Chorvaty a Srby.

V prvním období neoabsolutistického režimu ještě pokračovalo národné politické hnutí neněmeckých národů a pro nemaďarské národy vlastně vznikaly některé nové příznivé momenty pro rozvoj národního vědomí. Březnová ústava uznávala národní rovnoprávnost v celé habsburské říši jako „neporušitelné právo k chování a vzdělání své národnosti a jazyka“. Vydělením Chorvatsko-Slavonska, Vojvodiny (s Banátem) a Sedmihradska od Uherského království měla být lépe zabezpečena — tak si to představoval i sám Bach — rovnoprávnost pro uherské Němce, Chorvaty, Srby a Rumuny, resp. i pro „Slovany severních Uher“ v důsledku zavádění jejich jazyků (místo dosavadní převažující maďarštiny) do kostelů, škol a soudů, správy a lidového zastoupení (R. A. K a n n, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie*, II, 1964, str. 91). Tyto možnosti užívání mateřských jazyků a pěstování národní kultury v prvním období neoabsolutismu konstatují i autoři slovenští, rumunští nebo chorvatští a máme příznivé doklady i pro hornouherské Ukrajince-Rusíny. Vcelku však

posuzuje historiografie jednotlivých neněmeckých národů kriticky zhoršující se pod-
mínky pro vydávání národně politického tisku, sestupnou tendenci užívání domácích
jazyků na gymnasiích a v 2. polovině 50. let hlavně germanizaci prováděnou státní
správou. H a n t s c h soudí, že němčina ve správě nebyla projevem žádné vědomé
německonacionální politiky, ale šlo prostě o nezbytné jednotného dorozumivacího
prostředku. Pro posuzování poměrů jsou však rozhodující objektivní důsledky —
a k těm patřilo právě ono — citujeme Hantsche — „německé roucho tíživého úřed-
nického aparátu“. Němci v Rakousku viděli „se zadostiučiněním“, že jejich kulturní
a hospodářský význam je uznáván a „cítili se povýšeni nad ostatní národy“. Více
než kdy jindy sejevilo němečtí jako „faktor udržení státu“. Naproti tomu „druzí“
(rozuměj Neněmci) zaměřovali svůj odpor proti úřednické vládě i proti němečtí,
a „tak se stávala neotřesitelnou nedůvěra proti vládčivosti Němců, po nichž zůstá-
vala památka, často dost nezasloužená, jako nástroje nenáviděného systému pohrda-
jícího národně politickými silami (H a n t s c h, II/3, str. 346). Podobně i K a n n (II,
str. 93) vidí ve správních reformách z let 1851–1853 „velmi účinné vedlejší účinky
na národnostní problematiku“ za prvé v tom, že „německý byrokratický charakter
absolutistického režimu vedl k posílení německých pozic“, a za druhé v tom, že
přiměřeně tomu vládnoucí režim vytvořil a zesílil „národní napětí mezi vládnoucí
německou skupinou a všemi ostatními národnostmi“.

Názory předlitavských Němců na výstavbu (méně přestavbu) habsburské monar-
chie jsou vcelku známé. Němečtí Rakušané (Deutsch-Österreicher) se cítili nadále
Němci a příslušníky „Německa“: jen šlechta, církevní hierarchie, vyšší důstojnictvo
a byrokracie smýšlela rakousky nebo dokonce velkorakousky. Poněkud zanedbáno je
u nás poznání maďarských představ o Rakousku jako celku v 60. a na začátku 60. let.
Genezi dualismu je třeba hledat již v období 1849–1860, jak ukázala mimo jiné
i smolenická konference o rakousko-uherském vyrovnání z roku 1967 (*Der österreich-
ungarische Ausgleich*, Bratislava 1971). V důsledku sociálně hospodářských a politic-
kých změn, jež přinesl porevoluční absolutismus, došlo i k vnitřní přestavbě ma-
ďarské politiky. Budoucí „vyrovnání“ nepřipravovali jenom „klasické“ deákovské
středostavovské vrstvy, původně podporující maďarskou revoluci, či protiněmecky
naladěná část velkostatkářů, ale i ta část uherské vládnoucí vrstvy, která nesouhla-
sila s protivideňským významním Kossuthovy politiky v roce 1848. Dokonce i politické
jádro kontrarevolučního tábora v Uhrách, magnátská aristokracie, představovaná
tzv. starokonzervativci (spolupracujícími s Vídní), nesouhlasila ve svém celku s abso-
lutistickým zaměřením vídeňské politiky a po odmítnutí svých reformních návrhů
z r. 1857 se vzdala veřejné aktivity. Jejich názorem se také u vídeňského dvora, ze-
jména v kruzích aristokratických konzervativních kritiků Bachovy éry, dostávalo nej-
více sluchu, a tím si vysvětlíme např. tak velký ohlas Somssichova právně politického
díla „*Das legitime Recht Ungarns und seines Königs*“ z r. 1850, jež vyjadřovalo
minění stoupenců tzv. legitimního dualismu v táboře uherských starokonzervativců.
Poměr uherských konzervativců k federalizačním návrhům Františka Palackého
a dalších bude nutno ještě rozebrat, stejně tak jako jejich umírněnější stanovisko
v národnostní otázce, které vyplývalo spíše z jejich patriarchálně feudálního hlediska
než ze skutečného porozumění pro potřeby novodobých buržoazních národů. Rovněž
stanovisko centralistů, kteří zastávali před rokem 1848 nejdůležitější zásady bur-
žoazní přestavby Uher a přitom nesdíleli nacionalistickou koncepci Kossuthovu v ná-
rodnostní otázce, přibližuje se po porážce revoluce oficiálnímu pojetí uherského
politického národa, jak je zformovalo maďarské reformní hnutí. Jeví se to zřetelně
už v Eötvösově anonymním spisku *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten
in Österreich* — r. 1850, kde Eötvös popírá rovná práva pro všechny národnosti, ale
příznává výkon těchto práv pouze centralizovanému státu, přihlížejícímu k historic-
kému právu jednotlivých administrativních celků a nikoliv k přirozenému právu
národnosti. Z téhož důvodu Eötvös např. obhajoval illyrismus, neboť v něm spatřoval
prostředek k centralizaci chorvatských zemí, jimž na základě historického práva
příznával v rámci Uher zvláštní postavení. Není třeba zdůrazňovat, že tyto Eötvö-
sovy názory měly vliv i na přístup dualistických kruhů uherských k později sjed-
nanému tzv. „malému“ vyrovnání maďarsko-chorvatskému v r. 1868.

Centralistické využití myšlenky politického národa uherského ve smyslu dualis-
tickém je pak jasně koncipováno Eötvösem zvláště v jeho pracích z let 1859–1860,
Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs a *Die Sonderstellung Ungarns vom
Standpunkte der Einheit Deutschlands*. Je zajímavé, že s principem uherského poli-
tického národa se setkáváme tehdy dokonce u známého bojovníka za práva nema-

ďarských národů za dualismu, maďarského politika Lajose Mocsáryho v jeho „Programu“ na řešení národnostní otázky v Uhrách z r. 1860, kde sice žádá pro nemaďarské národnosti podobně jako Eötvös zvláštní školy, avšak svým požadavkem maďarštiny jako jediného jednacích jazyka na uherském sněmu jim upírá zároveň možnost účastnit se aktivnější politického života. Přitom je známo, že Eötvös a Mocsáry měli k požadavkům nemaďarských národností poměrně kladný vztah, jak jej osvědčili i v prvním údobí dualismu. Většina tvořícího se středostavovského dualistického tábora maďarského však byla ovlivňována již v období Bachova absolutismu méně liberálními a demokraticky založenými názory, jak je klasicky vyjádřil svými spisy *Forradalom után* (Po revoluci) a *Még egy szó a forradalom után* (Ještě jedno slovo po revoluci) v letech 1850—1851 Zsigmond Kemény, který sice na jedné straně odsuzuje revoluci z jasně kontrarevolučních pozic, na druhé straně však přijímá myšlenku nadvlády nad nemaďarskými národnostmi Uher, vyjádřenou i v revoluci převzaté ideji uherského politického národa, a s pomocí Rakouska doufá v uskutečnění hospodářské expanze maďarských vládnoucích tříd na Balkán.

Závěr

Názory na charakter vlády v habsburské monarchii v 50. letech minulého století jsme čerpali především z kompedií národních (státních) dějin Československa, Maďarska, Polska a Rakouska, a jen ojediněle jsme přihlíželi k monografickým studiím. Předběžně lze shrnout náš přehled názorů na období 1849—1860/1861 v tom smyslu, že označení vlády v habsburské monarchii v 50. letech jako „neoabsolutistického režimu“ je v zásadě oprávněné. Bude ale třeba více rozlišovat léta 1849—1851, která jsou většinou (s výjimkou Italů anebo také Maďarů) přechodem k vlastnímu neoabsolutistickému režimu po roce 1851. Neoabsolutistický režim byl namířen proti všem demokratickým silám v celé říši a postihoval tedy i německo-rakouské, resp. německé radikální demokraty i jinde mimo vlastní rakouské země, ale vcelku byl příznivý pro Němectví. Národní hnutí neněmeckých národů byla potlačována sice především jako „politická“ hnutí, ale nejen zákaz „politiky“, nýbrž i cílevědomá státní politika ve prospěch Němectví poškozovala kulturní rozvoj jednotlivých neněmeckých národů. Na druhé straně porážka Maďarů dočasně ulehčovala situaci Slováků, Chorvatů, Rumunů, částečně i sedmihradských Rumunů a vojvodinských Srbů. Čechům, Slovincům a Polákům, resp. i Maďarům nadále zůstávaly zachovány jen některé kulturně školské instituce, do jisté míry i tisk: však se také právě na stránkách literárních časopisů objevují dost radikální názory.

Nejpříznivěji posuzuje neoabsolutistický režim novější rakouská buržoazní historiografie, a to nejen snad z hlediska možností ekonomického rozvoje vlastních rakouských zemí, ale i z hlediska správního a ekonomického vývoje monarchie jako celku. Naproti tomu slovenští, jihoslovanští, někdý i maďarští a také polští nebo italské historikové hodnotí ekonomický rozvoj svých zemí v 50. letech jako opoždování nebo zanedbávání průmyslového a jiného podnikání v důsledku vědomé státní (rakouské) politiky.

Kupodivu nejostřejší posuzování neoabsolutistického režimu provádějí slovenští autoři, ačkoli v 50. letech se na Slovensku zlepšilo dost výrazně střední školství (na Moravě v té době nebylo ani jedno gymnasium české). Nešlo ovšem o „přízeň“ vlády z Vídně, ale především o důsledky porážky revolučních Maďarů.

Málo prozatím víme o objektivních a na vládě nezávislých důsledcích průmyslového podnikání v monarchii jako celku na „národní pohyb“ v jednotlivých zemích. Konkurence z Vídně nepochybně znamenala nejdříve omezení a oslabení domácí výroby, ale sám vývoz a dovoz z Vídně a do Vídně (do rakouských zemí) mohl podnikání vznik nebo zesílení živnostenskoobchodnické složky místního obyvatelstva. Zdá se, že se tyto důsledky projevují zřetelněji až v 60.—70. letech, a ne všude.

Náš výčet jednotlivých historických sil a složek, jejichž vzájemný součet a odpočet, resp. vzájemná korelace mohou podat spolehlivější „obraz doby“, nemohl být ovšem úplný a nemůže vést ke konečným závěrům. Ale snad se nám přece jen podařilo ukázat, že srovnání výsledků historiografie několika zemí-národů dává cenné podněty pro další rozpracování let 1849—1860/1861.